

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ԲԱՆԻԲԵՐ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ВЕСТНИК ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
BULLETIN OF YEREVAN UNIVERSITY

ՀԱՍԱՐԱՎԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ
SOCIAL SCIENCES

ԾԱՐՔ 2

СЕРИЯ 2

VOLUME 2

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՐԱԺԱՄԱՆԱԿԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԼԵԶՎԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԵՏ

ՅՈՒՐԻ ԳԱՐԻԵԼՅԱՆ

Հարկ է նշել, որ «հարաժամանակայնություն» (պանխրոնիա) հասկացությունը Ֆ. Սոսյուրի կողմից լեզվաբանական գիտության մեջ ներմուծումից ի վեր՝ տարաբնույթ մեկնաբանություններ է ունեցել և այսօր էլ միանշանակ չի ընկալվում: Ինչպես Սոսյուրը, այնպես էլ նրա հետևորդները ընդունում էին այն փաստը, որ լեզվում կան օրենքներ ֆիզիկական և բնական գիտություններում ընդունված իմաստով, այսինքն՝ այնպիսի հարաբերություններ, որոնք հաստատվում են միշտ և ամենուր, սակայն միևնույն ժամանակ նրանք կարծում էին, որ լեզվի մասնավոր և կոնկրետ իրողությունների վերաբերյալ հարաժամանակյա տեսակետ չի կարող լինել¹:

Այդ ընթացքում գլոսսեմատիկական ուղղության ներկայացուցիչներից Վ. Բրյոնդալը, նույնացնելով պանխրոնիան և ախրոնիան (ապաժամանակայնությունը), գտնում է, որ լեզուներում, անկախ ժամանակային գործոնից, առկա են բազմաթիվ կառուցվածքային ձևեր, որոնք բխում են դրանց բուն էությունից: Այս մոտեցումը, սակայն, ավելի է խճճում իրավիճակը, քանի որ հարաժամանակայնությունը և ապաժամանակայնությունն ըստ էության նույն բանը չեն ներկայացնում: Չնայած այս հանգամանքին՝ հետսոսյուրյան տիպաբանության համար լեզվի ուսումնասիրության հիմնական հայեցակետը ապաժամանակայնությունն էր: Այդ հայեցակետի հիման վրա էլ Պրագայի և ամերիկյան կառուցվածքային լեզվաբանական դպրոցների կողմից մշակվեց լեզվական ընդհանրությունների (ունիվերսալիաների) տեսությունը: Այստեղ, մի կողմ թողնելով նշված ընդհանրությունների սահմանման սկզբունքների վերլուծությունը, նշենք միայն, որ լեզվական իրողությունները ժամանակից դուրս քննելը ստեղծում է հակասություն այն առումով, որ իրականում լեզուն գոյություն ունի միայն ժամանակի և տարածության մեջ: Լեզվական ընդհանրությունների սահմանման առավել տարածված քննադատությունն այն է, որ լեզվաբանը երբեք չի կարող իմանալ բոլոր կենդանի և մեռած լեզուների տվյալները և ըստ այդմ ապացուցել այս կամ այն ընդհանրության իրական կամ անիրական լինելը: Այսպես, օրինակ, եթե Ջ. Գրինբերգի 2-րդ ընդհանրությամբ 14 լեզուների փաստերի հիման վրա սահմանում է, որ նախդրավոր լեզուներում սեռականի ձևը միշտ հաջորդում է նախադաս գոյականին², ապա այն դժվար է տարածել բոլոր լեզուների վրա, քանի որ կարող են լինել նաև նման այլ

¹ Տե՛ս Ֆ. Սոսյուր, Ընդհանուր լեզվաբանության դասընթաց, Եր., 2008, էջ 148:

² Տե՛ս Greenberg J., Language Universals, The Hague, 1974, էջ 62:

է լեզվական համակարգի յուրահատկությունների մեկնաբանմանը և հատկապես այն բանին, թե արդյո՞ք այն իսկապես կայուն և բաղադրիչ տարրերի համամասնորեն բաշխված իրողություն է, ինչպես պնդում էր Ֆ. Սոսյուրը:

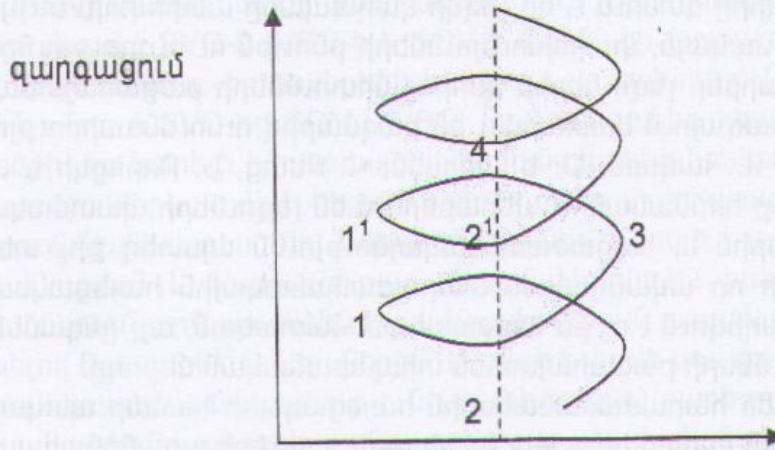
Անդրադառնալով այս հարցին, նշենք, որ լեզվաբանության մեջ վաղուց գոյություն ունի այն կարծիքը, թե լեզվի համակարգը, մյուս բնական համակարգերի նման, չի կարող լինել այնպես կուռ ու համաչափ, ինչպիսին այն պատկերացնում են կառուցվածքային լեզվաբանության ներկայացուցիչները: Ժամանակային գործոնի հաշվառման պարագայում լեզվական համակարգերի առանձին տարրերի ձևավորումը և փոփոխությունն անընդհատ գործընթաց է, և այդ համակարգը քարացած վիճակում դիտարկելը, ինչպես անում էին Սոսյուրը և նրա հետևորդները, նրա իրական յուրահատկությունների բացահայտման հնարավորություն չի ընձեռում: Այս առումով նոր դրույթներ են առաջարկվում վերջին տասնամյակներում հայտնի դարձած, այսպես կոչված, լեզվի բնականության տեսության կողմից, որի հետևորդների կարծիքով, բնական լեզվի համակարգի կարևորագույն առանձնահատկություններից մեկը նրա ոչ համասեռությունն է և լեզվական տարրերի համակցության փոփոխությունների ենթարկվելու ունակությունը: Լեզվի համակարգայնությունը դիալեկտիկ բնույթ ունի. ընդհատությունը նրանում առկա է անընդհատության կողքին, անհրաժեշտությունը՝ ազատության, և այդպիսով համակարգայնությունն անհնար է առանց ոչ համակարգայնության⁵: Այն, որ բնական համակարգերն ի սկզբանե կայուն և համաչափ չեն լինում, գիտությանը վաղուց է հայտնի, և եթե Ֆ. Սոսյուրը լեզվի համակարգը համարում էր կայուն, ապա այն պատճառով միայն, որ, նրա կարծիքով, այդ համակարգն արհեստական է՝ ստեղծված լեզվական հանրույթի կողմից, ինչպես շախմատը՝ խաղի իր կանոններով: Սակայն նման համեմատությամբ Սոսյուրը լեզվի համար ստանում է քարացած սխեմա, մինչդեռ, ինչպես նշում է Ժ. Վանդրիեսը, լեզուն ավելի շուտ «իր կրողների ունակությունների և աշխարհի արտացոլումն է, քան կատարելապես պայմանական մի համակարգ, և բնական լեզուն երբեք չի կարող հասնել այնպիսի տրամաբանական կատարելության, ինչպիսին ունեն արհեստական լեզուները»⁶: Հետևաբար լեզվի գոյության և զարգացման հիմնական նախապայմանը նրա միաժամանակյա համակարգայնությունն ու ոչ համակարգայնությունն է, և լեզուն որպես հասարակական երևույթ նաև համակցական օրինաչափությունների ու կաղապարների հիման վրա գործող ինքնածին և ինքնակարգավորվող կառուցվածք է: Դեռևս Ռ. Յակոբսոնն ու Է. Բենվենիստը լեզվի երկու գործառույթները՝ հաղորդակցումն ու ճանաչողությունը, դիտել են իբրև դեր և առաջադրանք, որոնք արտահայտվում են սահմանափակ քանակով լեզվական գործողությունների միջոցով: Նախորդ դարի վերջերին է. Լացլոն առաջ քաշեց լեզվի զարգացման պարուրածն սխեմայի գաղափարը⁷, որը բնական լեզվաբանության կողմից ընդունվեց որպես բնական լեզուների համար կառուցվածքային փոփոխությունների համընդհանուր սկզբունք: Վերջինս

⁵ Տե՛ս Յու. Վաբրիելյան, Հայերենը և նախահնդեվրոպական լեզուն, Եր., 2001, էջ 92:

⁶ Вандриес Ж. Язык. М., 1937, с. 24.

⁷ Տե՛ս E. Lazlo, System, Structure and Experience, New York, 1979, էջ 45-49:

կարևոր է ոչ միայն լեզվի պատմական զարգացման, այլև ներկա փուլի առանձնահատկությունների պարզաբանման համար, եթե նկատի ունենանք, որ բնական լեզուների զարգացման ցանկացած փուլում առկա է դինամիկ վիճակ, և երկու դեպքում էլ ունենում ենք համակարգային փոփոխությունների հետևյալ պատկերը.

Այս պատկերից հետևում են փուլային հետևյալ բնութագրերը.

1. հավասարակշիռ վիճակ,
2. հավասարակշռության խախտում,
3. անհավասարակշիռ վիճակ,
4. համակշռություն,
- 1'. նոր հավասարակշիռ վիճակ⁸:

Այդպիսով լեզվական համակարգերը, գտնվելով մշտական փոփոխությունների մեջ, որոշակի ժամանակային փուլում հարաբերականորեն կայունանալիս երբեք չեն վերադառնում իրենց նախնական վիճակներին, այլ յուրաքանչյուր խաթարումից հետո մտնում են հավասարակշռության նոր փուլ:

Այսինքն՝ լեզուն հարաժամանակայնորեն փոփոխվող երևույթ է, և նրա որևէ փուլի այս կամ այն կառուցվածքային առանձնահատկությունն ընդամենը հարաբերական կայունությամբ է բնութագրվում: Հետևաբար, լեզվական երևույթների վերլուծության հարաժամանակային հայեցակետը առավել իրական է, եթե, իհարկե, մշակվի նաև համապատասխան մեթոդաբանություն, նկատի ունենալով, որ ավանդական ընդհանուր համեմատությունների մեթոդն իր էությամբ չի համապատասխանում հարաժամանակայնության պահանջներին:

Կարծում ենք, որ այդ խնդրի լուծումը կարելի է փնտրել նույն ավանդական լեզվաբանության վաղուց հայտնի դրույթներում: Այս առումով կարելի է մշել ֆրանսիացի լեզվաբան Ժ. Վանդրիեսի, ամերիկացի Է. Սեպիրի և նրանց հետևորդների ուսումնասիրությունները, որոնցում առաջադրվում

⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 49:

է, այսպէս կոչված, «լեզվական միտումների» տեսությունը: Ըստ Ժ. Վանդրիեսի՝ լեզուներում պետք է տարբերել «լեզվական միտումներ» և «լեզվական օրինաչափություններ» հասկացությունները, որոնցից վերջինները նախորդների դրսևորման առանձին դեպքեր են: Լեզվաբանը նախ պետք է վերլուծի միտումների արդյունքները, իսկ հետո նաև որոշի այն միտումների էությունը, որոնք պատճառ են դառնում տվյալ հետևանքների համար⁹: Իսկ Է. Սեպիրը գտնում է, որ լեզվի կաղապարը անփոփոխ էություն է, որը որոշում է, սակայն, փոփոխությունների բնույթն ու ուղղությունը (միտումները)¹⁰: Տարբեր լեզուներին բնորոշ միտումների բացահայտման ուղղությամբ հետազայում կատարվել են բազմաթիվ ուսումնասիրություններ (Ա. Մարտինե, Վ. Յավերս, Օ. Եսպերսեն, Վ. Բետց, Ն. Բորեցկի և այլք), սակայն դրանք հիմնականում վերաբերում են լեզուների պատմական փոփոխություններին և, հարաժամանակայնությունն այստեղ քիչ տեղ է գրավում, քանի որ ավանդական տարաժամանակային հայեցակետի հիման վրա գործադրվում է ոչ թե պատմահամեմատական, այլ ընդամենը լեզվական միտումների բացահայտման տիպաբանական մեթոդը:

Մինչդեռ հարաժամանակային հայեցակետի համար պակաս կարևոր չէ նաև լեզվի ներկա և նույնիսկ հետագա փուլերի առանձնահատկությունների բացահայտումը, եթե նկատի ունենանք, որ լեզվի գործառույթն ինքնին լեզվական ձևերի ու միավորների փոփոխությունն է խոսքում: Այս հանգամանքի հաշվառումով, կարծում ենք, որ առավել իրական է երկու կարգի միտումների առանձնացումը լեզվում, որոնք կարելի է պայմանականորեն անվանել «տարաժամանակյա» և «համաժամանակյա» միտումներ: Առաջին կարգի միտումների օգնությամբ կարելի է բացահայտել լեզվական փոփոխությունների բնույթն ու ուղղությունը պատմական ժամանակամիջոցում կամ տարաժամանակյա կտրվածքում, իսկ երկրորդները՝ համաժամանակյա փուլում: Նման տեսակետներ արտահայտել են նաև Վ. Վուրցելը, Ջ. Բայբին, Մ. Կիլանի-Շոխը և այլք, որոնք սակայն միասնական չեն լեզվի հետագա վիճակի միտումների գնահատման հարցում: Խնդիրն այն է, որ եթե լեզվի տարաժամանակյա միտումները կարելի է որոշել նրա պատմական փաստերի, իսկ համաժամանակայինը՝ ներկա փաստերի օգնությամբ, ապա հետագա միտումների սահմանման համար անհրաժեշտ լեզվական նյութը բացակայում է: Այս դեպքում հնարավոր է երկու մոտեցում. կան ընդունում ենք, որ լեզվի համաժամանակյա փուլի միտումների հիման վրա կարելի է ցույց տալ դրանց հնարավոր ուղղությունը հետագայում (Վ. Դրեսլեր, Է. Կոսերիու, Ռ. Յակոբսոն և այլք), կամ հրաժարվել այդ փուլի հնարավոր միտումների քննարկումից: Վերջին դեպքում, սակայն, հարաժամանակային հայեցակետը դառնում է ոչ թե լեզվի ուսումնասիրության, այլ միայն լեզվաբանական հայեցակետ: Լինելով առաջին մոտեցման կողմնակից, փորձենք այն հիմնավորել առաջին հերթին լեզուների շարահյուսական կառուցվածքների վերլուծությամբ: Ինչպես գիտենք, դեռ Ջ. Գրինբերգը սահմանել է շարահյուսական այն 6 կաղապարները, որոնք

⁹ Տե՛ս Вандриес Ж., նշվ. աշխ., էջ 111:

¹⁰ Տե՛ս Сепир Э. Язык. М.—Л., 1934, էջ 134:

բնորոշ են բոլոր լեզուներին¹¹: Այսօր, բազմաթիվ լեզուների փաստերից ելնելով, համարյա չի վիճարկվում Գրինբերգի այն տեսակետը, որ VSO, SOV և SVO շարահյուսական կադապարները բնութագրում են լեզուները ինչպես տարածամանակայնորեն, այնպես էլ համաժամանակային մոտեցմամբ: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ համապատասխան վերլուծությամբ հաստատվում է, որ հին հայերենին բնորոշ է եղել VSO (մասամբ նաև SOV) կառուցվածքը, իսկ հետագայում՝ ժամանակակից հայերենում գերիշխում է SVO-ն (VSO-ի և SOV-ի մասնակի արտացոլմամբ)¹², ապա դժվար չէ տեսնել, որ հայերենի հետագա փոփոխություններով ենթադրվում է անցում SVO-ից SOV և VSO, կամ ժայրահեղ դեպքում՝ VSO կառուցվածքի, որ կարելի է հաստատել ժամանակակից հայերենի նյութի վերլուծությամբ: Թերևս ավելի հեշտ է թեմա - ռեմա փոխհարաբերության փոփոխության կանխատեսումը: Նման երևույթներ կարելի է տեսնել նաև հնչյունաբանության և ձևաբանության (մասնավորապես բառակազմության) ոլորտներում, որն առանձին ուսումնասիրության առարկա է: Այսպիսով, հետևելով Ռ. Լասին¹³ և մյուսներին, կարելի է լեզվի այս փուլի համար առաջարկել հեռաժամանակայնություն (տելեխրոնիա) բառեզրը և հարաժամանակայնությունը պատկերացնել որպես տարածամանակայնության + համաժամանակայնության + հեռաժամանակայնության միասնություն: Այդուհանդերձ, որպես առավել կարևոր խնդիր մնում է լեզվի համաժամանակյա կտրվածքում համապատասխան միտումների բացահայտումը, քանի որ անհրաժեշտ է ճշտել, թե ինչ է նշանակում լեզվական փոփոխություն համաժամանակյա կտրվածքում: Այս խնդրի վերաբերյալ գոյություն ունեն բազմաթիվ և բազմաբնույթ տեսակետներ, որոնցից առավել ընդունելին, կարծում ենք, լեզվական տարրերի գործառնության յուրահատկությունների սահմանման սկզբունքն է՝ ըստ դրանց նշույթավորվածության և ոչ նշույթավորվածության¹⁴: Ասվածը նշանակում է, որ լեզվական համակարգի առանձին տարրերը բնութագրվում են գործառնական տարբեր հաճախականությամբ՝ դրանց մի մասը առավել գործածական է (ոչ նշույթավորված), մյուսները՝ նվազ (նշույթավորված), իսկ փոփոխությունը համակարգի ներսում ընթանում է նշույթավորումից դեպի ոչ նշույթավորում ուղղությամբ: Այսինքն՝ համաժամանակյա կտրվածքում ներլեզվական միտումները ուղղված են նրա նշույթավորված տարրերի ոչ նշույթավորվածի վերածմանը, որը բնորոշ է նաև բոլոր բնական համակարգերին: Միևնույն ժամանակ, քանի որ այդպիսով առաջանում է լեզվական համակարգի քարացման վտանգ, սրանց զուգահեռ գործում են նաև ոչ նշույթավորված տարրերի նշույթավորվածների վերածման միտումները, որոնց նպատակն է խոչընդոտել լեզվի համակարգայնությանը ձգտող միտումների գործո-

¹¹ Տե՛ս Greenberg, նշվ. աշխ., էջ 97-119:

¹² Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Շարահյուսական ուսումնասիրություններ, Եր., 2003, էջ 93-98, ինչպես նաև Յու. Գաբրիելյան, նշվ. աշխ., էջ 178, 183:

¹³ Տե՛ս Lass R., On Explaining Language Change, Cambridge, 1980, էջ 12-16:

¹⁴ Ի տարբերություն կառուցվածքային լեզվաբանության, բնական լեզվաբանությունը ոչ նշույթավորված է համարում լեզվական համակարգի առավել գործածական, իսկ նշույթավորված՝ նվազ գործածական հաճախականությամբ բնութագրվող տարրերը:

ղությանը: Ուստի լեզվի համաժամանակյա փուլի համար սահմանելով ներլեզվական միտումների բնույթը, կարելի է ճշտել նաև նրանց հետագա փոփոխությունների ընթացքը: Այսպես, օրինակ, եթե հայերենի բառակազմության մեջ ունենք քերականական իմաստի արտահայտման թե՛ ներքին թեքման և թե՛ բառաբարդման միջոցները, ապա ըստ դրանց առավել կամ նվազ գործառական հաճախականության որոշվում է, թե ներկա փուլում դրանցից որն է նշույթավորված (համապատասխանաբար նաև՝ ոչ նշույթավորված) և, ելնելով վերը նշված նշույթավորում —> ոչ նշույթավորում միտումից, սահմանվում է արդի փուլին բնորոշ միտումը, որը կարող է լինել կամ ներքին թեքում —> բառաբարդում, կամ հակառակը: Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ լեզվի համաժամանակային փուլի յուրահատկություններից ելնելով՝ կարելի է որոշել նաև նրա հետագա հնարավոր զարգացումները, որոնց կոնկրետ իրացումն արդեն կախված է նաև արտալեզվական գործոններից: Այլ կերպ՝ լեզվի համաժամանակյա կտրվածքում տեսանելի են միայն համապատասխան միտումները, իսկ վերջիններիս ընթացիկ և վերջնական արդյունքները պայմանավորված են տարաբնույթ արտալեզվական գործոններով, ինչպիսիք են հասարակական և լեզվամտածողական փոփոխությունները, լեզվական շփումները և այլն: Ամեն դեպքում, այս մոտեցմամբ հարաժամանակայնությունը որպես լեզվի ուսումնասիրության հայեցակետ իր լրիվ ծավալով ընկալելի է: Պետք է ընդունել նաև, որ իսկապես լեզվի ուսումնասիրությունն առանձին փուլային բաղադրիչներով իրականացնելիս վերջին փուլն, անշուշտ, փաստական նյութի ներգրավման առումով համարժեք չէ նախորդ երկուսին: Մյուս կողմից, սակայն, ներլեզվական միտումների բացահայտումը և նրանց էության պարզաբանումը, կարծում ենք, նոր հնարավորություններ է ընձեռում լեզուների էական առանձնահատկությունների բացահայտման գործում:

Բանալի բառեր – *համաժամանակայնություն, տարաժամանակայնություն, հեռաժամանակայնություն, հարաժամանակայնություն, բնական լեզվաբանություն, տարաժամանակյա տիպաբանություն, լեզվական միտումներ, նշույթավորում, լեզվի գործառույթներ*

ЮРИЙ ГАБРИЕЛЯН – *Панхрония как аспект изучения языка.* – В статье рассматриваются сущность и значение панхронии для лингвистических исследований. Исходя из принципов современной типологии и так называемой естественной лингвистики, здесь сопоставляются различные подходы к языку (синхрония, диахрония, ахрония и панхрония). Панхрония представляет собой совокупность диахронии, синхронии и телехронии одновременно. Такой вывод полностью отражает историческую сущность языка и способствует комплексному изучению соответствующих явлений с точки зрения языковой типологии.

Ключевые слова - *синхрония, диахрония, телехрония, панхрония, естественная лингвистика, диахроническая типология, языковые тенденции, маркированность, языковые функции*

YURI GABRIELIAN – *Panchrony as Aspect of Language Research.* – In this paper the problem of the kernel of panchrony and its significance in linguistic studies is discussed. Based on the principles of modern typology, as well as, so-called natural linguistics and comparing the well-known aspects of the language study (synchrony, diachrony and achrony), as well as the new thesis concerning the telechrony, the author concludes that the panchrony in essence is the simultaneous use of synchrony, diachrony and telechrony.

In author's opinion one can analyze linguistic phenomena thoroughly due to this approach, bearing in mind the aim of typological researches.

Key words – *synchrony, diachrony, telechrony, panchrony, natural linguistics, diachronic typology, language tendencies, markedness, language functions*